

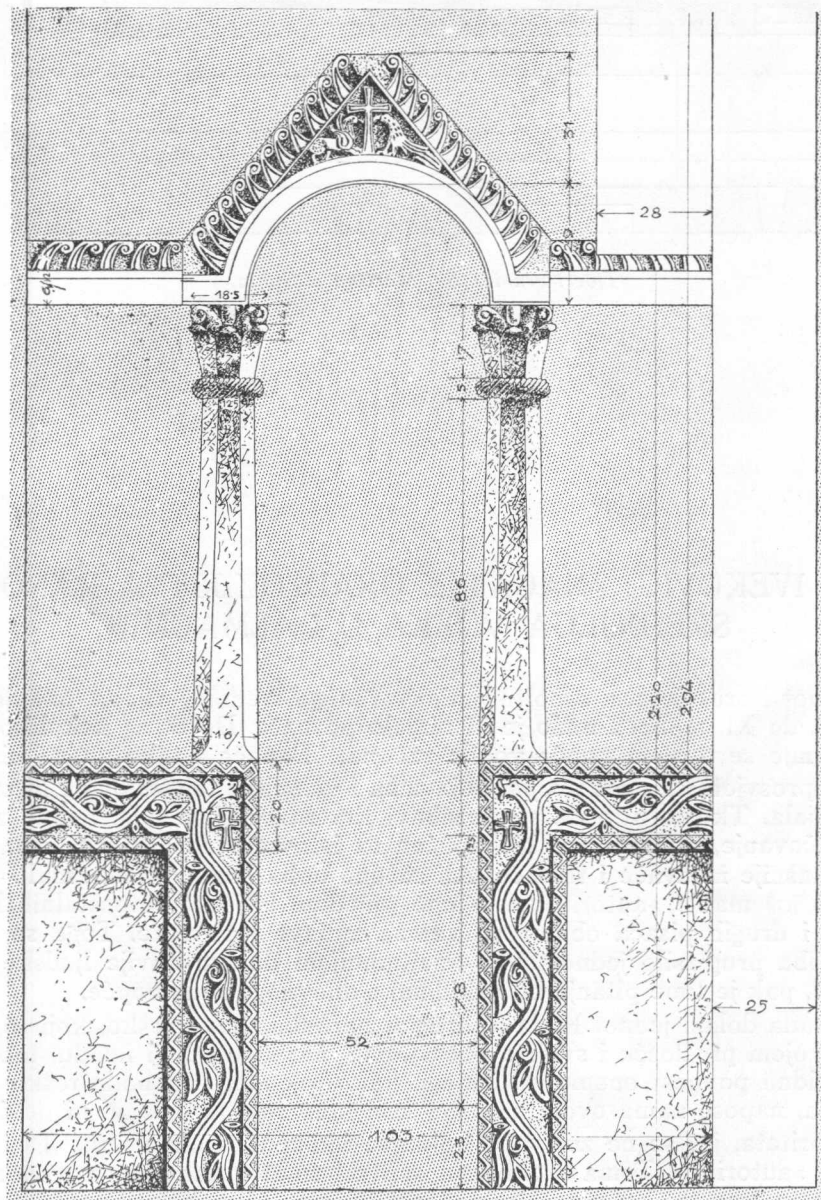
Tlocrt crkvice Sv. Martina u Splitu.

Ć. M. IVEKOVIĆ: ZNAČAJKE GRADITELJSTVA RANOGA SREDNJEGA VIJEKA U DALMACIJI.

Život i prosvjeta, a osobito umijeće ranoga srednjeg vijeka, onamo od VII. pa do XI. stoljeća malo je ili nimalo poznato. Do otrag nekoliko decenija nije se o njem uopće vodilo računa. Dapače i tako zvana bizantinska prosvjeta sa svim svojim pojavama i učincima tek se ovdje ili ondje spominjala. Tko je htio da se pozabavi tim razdobljem i da dublje zađe u proučavanje, ponajviše je bio upućen na istovremene »autore« i na njihove kasnije izdavače i tumače. Ali za ono doba imade veoma malo »autora« i još manje »autoriteta«, a one pojedine bilješke samostalnih kroničara i drugih pisaca obično su veoma mršave i površne. Toga se radi i to doba proglasilo jednostavno »najtamnijom dobom novije ljudske povijesti«, pak je time pitanje bilo skidano s dnevnoga reda uopće.

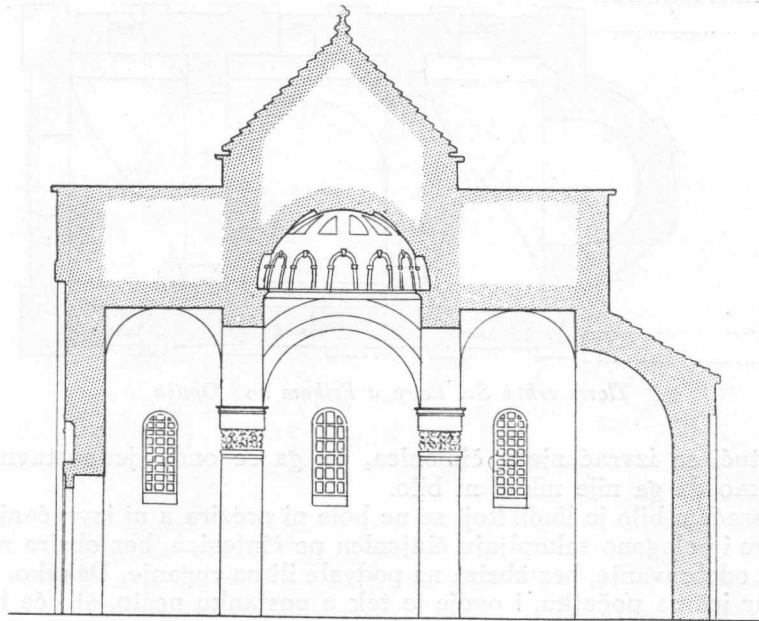
I sada dolazi jedno: Kada je drugim narodima tako teško, koji se ponose svojom prošlošću i svojom prosvjetom, narodima, koji imadu, tobože, neprekidnu povijest onamo od iskona, kako tek mora da bude teško Slovenima, napose nama ovdje na jugu, koji tako reći ne imamo ni povijesti ni autoriteta, jer se ne zna, pod kojim se imenom spominjemo. Ta i naš pozniji »autoritet« Toma arcidjakon splitski smatra nas istim narodom ili plemenom, kao što i Hune i Obre i Gote i Gete. Tako su i ono malo napomena, što ih nalazimo u pisaca drugih naroda onoga doba iskoristili razni strani tumači i stručnjaci u svoje patriotske svrhe, te nama davali samo ono, što je bilo zlo, a sebi pripisivali sva ona dobra svojstva, koja su ti pisci eventualno naveli o tim narodima. A sve to iz »ljubavi prema istini i znanosti«, vođeni »patriotskim i humanitarnim čuvstvom«!

Kada se za renaissance počelo ozbiljnije istraživanjem, malo je bilo naših stručnjaka među njima, jer je naš narod tada imao drugog posla i drugih briga, nego li prekopavati stare šarteke i mudrovati nad kojekakvim tajnovitim oznakama. Mi smo, štono riječ, morali čuvati stražu

Pregrada u crkvi Sv. Martina u Splitu (sa ornamentom tipičnim za prvo doba srednjega vijeka).

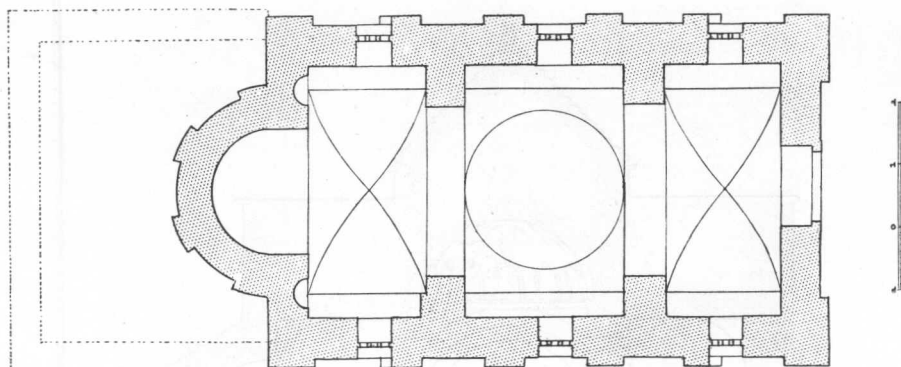
proti mnogoj azijatskoj najezdi, da se uzmogla Evropa mirno razvijati, te smo žrtvovali skoro tri četvrtine cjelokupnoga naroda samo u to ime. Ali te žrtve nijesu nam izbrisale žig varvarstva sa čela, dapače se isti usjekao još dublje. Kad se napokon prestala lijevati krv i kada je »raja« počela gledati svojim vlastitim očima i misliti svojom vlastitom glavom,

Rasjek crkve Sv. Petra u Prikom kod Omiša.

bilo je već prekasno. »Autoriteti« sa zapada izrekli su već svoju osudu a protiv tih »autoriteta« nema više priziva! I svi su naši povjerovali također. Pohadali su njihove škole, prihvatili, zadojeni njihovim duhom, mnijenje o našem varvarstvu, a osobito o varvarstvu našeg prostog naroda. Prosvjeta da postoji u nas, ali da nije naša! Pa se pita, odakle druguda je mogla doći, ako je ima, ako ne iz Italije, iz te koljevke »humanizma« i »avite culture«?

Započeli su onda pred nekoliko godina ozbiljni svjetski stručnjaci pretresati na sito i rešetko ne samo povijest samu, već različne stare i nove »autoritete«. Došlo je do čudnih zaključaka. Italija, a osobito Rim skinut je sa svoga visokog kulturnog stalka. Naučenjaci odrediše, da sve, što se sredovječne prosvjete, a osobito pako što se umijeća tiče, ma upravo sve, dolazi lih sa istoka, i to ponajviše preko Bizanta. Bila je dakle nastala ljuta borba zbog toga između učenjaka Romana i Germana. Romani, dakako, za Rim, a Germani za istok, samo da i oni privrijede nešto utjecaja na kulturu a na račun svoga plemena, jer svi oni varvari, koji su nahrupili sa sjevera, po »autoritetima« bijahu Germani. A mi? Mi smo po srijedi. Sve što imamo, ili nam je dao zapad ili istok. Jer, stoji čvrsto aksiom, da varvari, dakle niti mi, ne mogu ništa stvarati. Ali što, kad bi se ipak onako sasvim »slučajno« nešto slično našlo, što bi eventualno moglo samo izdaleka upućivati na našu osebinu? To su obično onda takove trice, da o njima nije vrijedni ni govoriti, i to su, uostalom, one stvari, koje ne bi pristajale ni za ovu, ni onu teoriju. Pa, takove se pojave jednostavno prešućivalo ili, kad je bilo moguće, — falsificiralo. Jao onome, koji je samo i pokušao išta protivno i natuknuti! Taj je već bio mrtav — štono riječ — prije nego li se i rodio! Ako se ne može ni-

Tloris crkve Sv. Petra u Prikom kod Omiša.

kako dotući sa izvraćanjem činjenica, to ga se onda jednostavno prešutjelo, kao da ga nije nikad ni bilo.

Ali srećom bilo je ljudi, koji se ne boje ni prezira a ni izvraćanja, ljudi koji mirno i polagano sakupljaju činjenicu po činjenicu, bez obzira na pljesak ili na odobravanje, bez obzira na podvale ili na ruganje. Dakako, i ovdje smo tekar još na početku, i ovdje je tek u postanku nešto, što će biti tek jednoć veliko i odsudno. Stoga se ovdje mora poći mirno, trezveno i savjesno. Ovdje se mora nizati samo činjenica za činjenicom bez obzira na ma bilo kakav konačni rezultat.

Pita se prije svega: Imademo li mi zbilja šta svoga, nešto osebujno, originalno? I baš iz onoga doba? Može se odgovoriti na to, da imamo! Imamo mnogo! Samo, što je još ogromna većina tih spomenika naše prošlosti ispod zemlje, te nam je tako majčica zemlja spasila ono, što bi nam zloba ili neznanje osporavalo.

Mi se možemo u prvom redu podičiti građevnim spomenicima iz onoga doba, kao malo koja zemlja i malo koji narod. Istočne naše strane nijesu nam žalibože još poradi političkih dosadašnjih prilika nikako poznate; gdje se naime vodi borba za opstanak, gdje je borba na život i smrt, tamo se ne može misliti na istraživanje prošlosti, tamo se gleda u budućnost. Zapadne su nam strane počele pomalo otkrivati svoje tajne, a osobito Dalmacija. Tražili su ljudi ondje klasične starine, a svagdje su nailazili na neke »čudne« i nepoznate oblike: u pismu, u nakitu i u osnovi. U početku se to još moglo nekako mimoići, jer se držalo, da je taj nalazak samo slučajan i lokalni. Kad se, međjutim, revnijim zanimanjem skoro svagdje stalo nailaziti na ovakove i slične spomenike, onda se već nije moglo prešutjeti, a kamo li mimoilaziti. Ali rješenje je bilo i tuj po starom i iskušanom jednostavnom receptu: Ili su signirali kao rimsko, bizantinsko, ili ako nije moglo baš drugačije biti, onda se našao novo skovani kakav naziv langobardsko-bizantinski. Kad nije ni to pomoglo, tada se započelo stvarati različne druge i nove nazive. Imade ih dapače i čuvenih kao n. pr. germansko-bizantinski, gotsko-merovinški i bog zna kakovih drugih. Svagdje se i redovito, bez obzira, izbjegavalo onakov naziv, koji bi samo izdaleka sjećao na slovjenstvo. No i ova hajka urodi divnim plodom.

Stvar je bila u ovomu: Skoro svako starije mjesto u Dalmaciji imade svoje više ili manje poznato starinarsko društvo. I baš ovakova društva osobito su gledala i pazila na te i takove spomenike. Među prvima i naj-

Crkva Sv. Petra u Prikom kod Omiša.

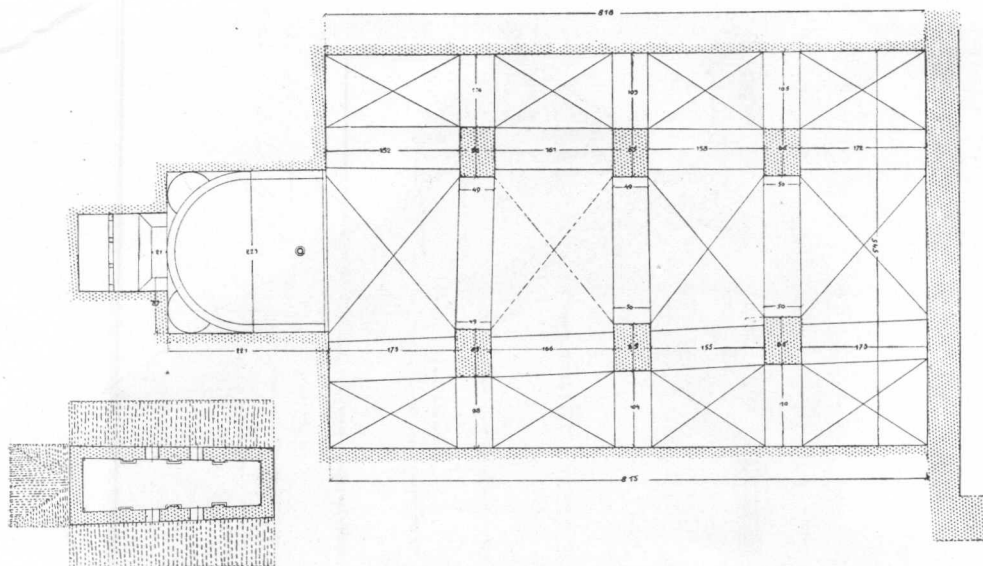
starijima društvima bila su »Bihać« u Splitu i »Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu«. Ova su društva doslije pretražila tek nekoliko mjesta, ali s kojim uspjehom!

Doduše, nije se još, kako rekoh, došlo do zaključne riječi u ovom ili onom pitanju. Pa to se i ne može, jer nam je od napomenutog rada poznat tek mali broj spomenika. Ogroman dio dapače, može se mirne duše reći, i najveća masa onodobnih naših spomenika sakrivena je još pod zemljom i čeka svoje uskrsnuće. Pa, dok se barem veći dio ne otkrije, ne može se stvoriti nikakav zaključak. Ali ono što je nama do sada poznato, tako je zanimljivo i važno, da pobudjuje svestrano i intenzivno zanimanje.

Najveći dio tih spomenika jesu dakako građevni spomenici, jer se takovi spomenici mogu i najbolje sačuvati. Oni se obično nalaze sačuvani, do malo iznimaka, samo u temeljima, jer je obično gornji dio nastradao bud od vremena, bud od ljudske zlobe. Ali srećom sačuvalo se još prilično i čitavih spomenika, koji su doslije bili, kako je rečeno — ili prešućeni ili krivo tumačeni. Nama ovi spomenici tačno pokazuju ne samo arhitektonske osobine, već nam predočuju, kako su izgledale one zgrade, koje poznamo samo po temeljima. Ako se tačno gleda i promotri, ista se osobina osnove i ista se značajka nalazi kod sačuvanih spomenika, kao što je i kod porušenih. A to osobito kod crkvenih zgrada. Druge se u ono doba tako reći nisu ni gradile stilski ovdje zanimljive,

Kakogod bili zanimljivi, nisu to spomenici, na kojima se vidi utjecaj bilo istoka bilo zapada, (ili bolje i jasnije rečeno: sve te zgrade sa izrazito centralom ili izrazito bazilikalnom osnovkom¹⁾), i ne ćemo se za sada na te obazrijeti, nego ćemo se osvrnuti samo na one crkve, koje su građene ni

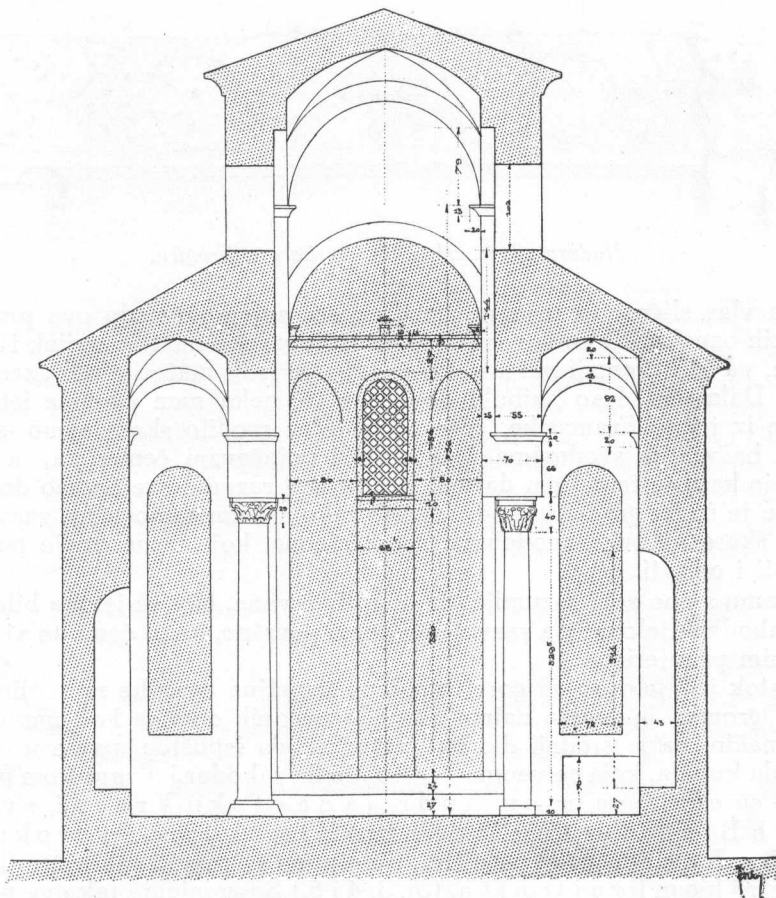
¹⁾ Centralna osnovka je istočna, a bazilikalna zapadna.

Tlocrt crkve Sv. Barbare u Trogiru.

ovako, ni onako, po načinu koji se tekom vremena do konca našega doba razvio u zaseban način ili da rečem u poseban slog. To su građevine, koje su mogle nastati samo na domaćem tlu, i to baš u krševitoj Dalmaciji, gdje je drveća malo a dobar kamen svagdje pri ruci; to su naime one građevine, koje su građene samo onako, kako to dopušta građevni materijal i nikako drukčije. A one su obično uske i dugoljaste, svodene prostorije, u kojima je svod tako građen i podignut, da na njemu izravno počivaju ovelike kamene ploče, kojima su zgrade pokrite. Ako su crkve, imaju i isto takovu apsidu, a često i isto takovo predvorje. Dakako metri se mogu ovdje na prste brojati. Taj se način pokazuje, kako u najstarijim crkvicama ili njihovim ruševinama, koje narod obično zove »grčarijama«, tako i u najnovijim, koje gradi domaći i neškolorani majstor ondje, gdje je teško doći do drveta ili »japije«. Isti uzroci — iste posljedice. Tako bijaše i tako će biti.

Jedna od ovakih najstarijih sačuvanih kapela nalazi se u glasovitoj Dioklecijanovoj palači, a to je kapela Sv. Martina u sjevernom zidu iznad »zlatnih vratiju« ili kako to gospodskije zvoni »porta aurea«. (Sl. 1.) Kapela je prvobitno služila za hodnik, koji je spajao istočni sa zapadnim dijelom palače te je bio prama unutarnjosti otvoren sa tri luka i to baš između debelih zidova polukružnih udubina pročelja. Hodnik je bio prvobitno svodeni, a sada imade ravni strop. U sredini je crkve bila smještena uresna pregrada (septum ili ikonostasis) sl. 2.), koja je dijelila prostor za oltar od prostora za općinstvo. Služila je kao crkva sve do god. 1783—4., kada je napuštena, te udešena kao konoba samostana dominikanki, kojem i pripada. Tako je ostalo sve do god. 1899. kada je popravljena i ponovno predana samostanu za vršenje službe božje. Tada je postavljen i sadašnji oltar. Ta kapela stara je dakle kao i palača, samo što se tek kasnije pretvorio taj hodnik u bogomolju, a to nije nikako bilo prije, dok se nijesu Solinjani uselili u palaču, dakle nikako prije god. 610. Kamena pregrada, koja se nalazi na istom mjestu, gdje je bila i postavljena, svakako je ili kasnije postavljena nego li je crkva posvećena, ili pak najranije u isto doba. Ornamentika, natpisi i

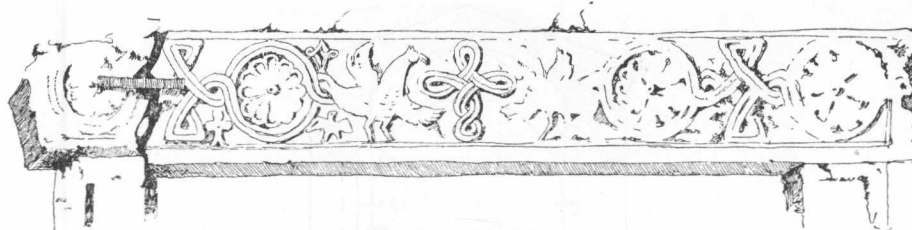

Presjek crkve Sv. Barbare u Trogiru.

radnje te pregrade pokazuju na slične radnje od VII.—IX. stoljeća, te se može ustanoviti granica te radnje i to između 610.—900. god. Ali najvjerojatnije je po Mons. Buliću^{*)}, da ju je sagradio Dominik za vladanja kneza Trpimira od g. 845—860. Svakako spada ta radnja među najstarije naše radnje uopće, te nam pokazuje, kako su se takovi jednostavni prostori preuđevali u crkvene prostorije.

Na ovaj su način građene sve ovakove crkvice, te se poradi svog položaja i osnove nijesu mogle dalje samostalno razvijati, jer vidimo i na bivšem blagovalištu sv. Marije u Zadru, gradjenom koncem XI. stoljeća istu osnovku, samo što se svod podijelio čemerima na pojedina polja, tačno onako, kako se to opaža na crkvi St. Maria Naranca u Španiji, koja je za čisto na vlas slična pomenutoj gradnji sv. Marije u Zadru. Ovo ipak nije nikakovo čudo, jer crkva u Naranki i ona gradnja u Zadru postale su iz iste nužde i iz iste podloge; primitivnost naime u građevnom umjeću i pomanjkanje drvenog materijala prouzročilo je taj oblik. Ako i jesu poradi

^{*)} Bulić, Crkvice sv. Martina nad sjevernim vratima Dioklecijanove palače u Spljetu. (»Vjesnik hrv. arheol. društva«, XIV. Zagreb, 1919.).

Nad vratnik iz crkve Sv. Barbare u Trogiru.

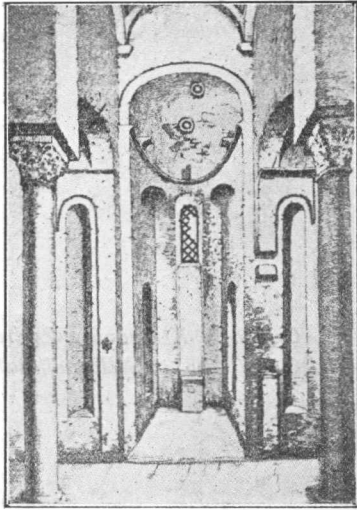
toga na vlas slične, to ipak ne imadu ništa zajedničko, do ovo prvobitnih tehničkih oznaka. Kako je navedeno, iz istih uzroka nastaju uvijek i iste posljedice, pa je u Španiji nastala ta potreba iz istih materijalnih uzroka kao što i u Dalmaciji. Kao najbolji dokaz za to, neka nam posluže istodobne gradnje iz južne Francuske, gdje se također svodilo skoro samo sa tako zvanim bačvastim svodovima, koji su bili pojačavani čemerima, a taj je način bio kasnije temeljem daljega građevnog razvoja sve onamo do gotike. A da se je način građenja kod nas isto tako sasvim samostalno razvijao, to vidimo skoro na svim onodobnim spomenicima, koje ćemo ovdje pojedince istaknuti i opisati.

Samo se po sebi razumije, da je upliv izvana, bilo sa istoka bilo sa zapada također djelovao na razvoj; ali samo površno, kako ćemo to vidjeti na pojedinim primjerima.

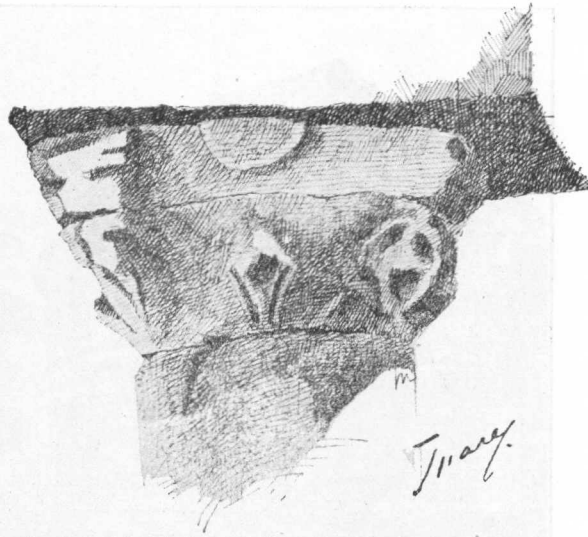
Istok je djelovao na gore navedene temeljne osnovke sa svojim kupolama. Ogromna je većina naime tih jednobrodnih crkvice kod nas građena na taj način, da je srednji dio bačvastog svoda ispušten, pa se u ovaj dio umetnula kupola, koja se veoma često isticala također i u vanjskom pogledu. Takove su crkvice na pr. sv. *Andrija na otoku Vrgadi*, sv. *Martin u vrhu Brača*, porušena crkvice iznad *Smokvice na otoku Korčuli*, *Sv. Luka u Kotoru* itd., a potpuno je razviti takav tip *Sv. Petar u Prikom kraj Omiša*. (Sl. 3, 4 i 5.) Spominjemo tek ove primjere da navedemo samo skrajnje točke, jer bez daljnjega govore slike jasnije nego li ikakav opis.

Mnogo zanimljiviji je utjecaj sa zapada, koji se ističe u tako zvanom bazilikalnom tipu crkava. Taj tip je iz temelja promijenio osnovku naših crkava. Jedna od najstarijih takovih crkava jesu ostaci crkvice sv. *Marte* kod *Bihaća*, pred kojom da je knez *Trpimir* god. 852. potpisao našu najstariju povelju. Crkva je morala biti starija; ona nosi točan biljeg utjecaja zapadnoga na domaću osnovu. Kako se iz tlorisa vidi, to je crkvice na tri broda, razdijeljena ne stupovima već zidovima, te se iz toga može apodiktički zaključiti, da je crkva bila svodena, i to bačvastim svodom nad svakim brodom. To bi bila ujedno i najstarija svodena bazilikalna crkva. Da je imala i ta crkvice kupolu po srijedi nije vjerojatno, ako i nije baš isključena svaka mogućnost, jer kako se iz raznih primjera vidi, ta kupola nema kod nas nikakovog konstruktivnog značaja, već skroz i skroz dekorativni, te se po tlorisu ne može nikada tačno ustanoviti egzistencija kupole.

Osnovka, koja je u crkvi *Sv. Marte* po prvi puta i sasvim rudimentarno označena, uskoro se razvila do veoma važnih primjeraka, te imamo savršeni tip takove osnovke u dobro sačuvanoj crkvi sv. *Barbare* u *Trogiru*. Sl. 6. i 7. i 8. i 9. Kako se iz slika može vidjeti, to je već potpuno i savršeno dotjerani tip svodene dapače romanske bazilike, gdje su se

*Nutrinja crkve Sv. Barbare
u Trogiru.*

*Značajni kapitel iz crkve Sv. Barbare u Trogiru.
(Od 6 međusobno posve različitih kapitela nekoliko
su antičnog porijekla.)*

svodovi poradi stupova i otvorenih lukova morali graditi u obliku križa, pa tako imademo, ovdje prije nego igdje drugdje, baziliku na tri broda sa svodovima na križ. Srednji brod svršava četvornim svestištem, koje je svodeno sa polukupolom, a ta počiva opet na nešto uzvišenim polukupolama, na t. zv. trompama. Te trompe bi mogle dovesti mnogoča do zaključka, da sve ovo dovede u savez s istokom, gdje su se osobito mnogo ovakove trompe upotrebljavale, jer se na taj način konstruktivno najjednostavnije meće upisana kupola u četvorinu bez pandantiva. Već iz toga se može jasno razabrati, da je to nešto sasvim samostalno i da se utjecaj sa zapada sasvim primjenio domaćem značaju. Kako osnovka sama, tako i ornamentalni ukrasi, kao kapiteli i nadvratnik pokazuju posvema domaći i originalan tip. Crkva je iz IX. ili X. stoljeća.

Sve su do sada navedene crkve, kako se vidi, malenih dimenzija, ali imademo još jedan znamenit spomenik većih dimenzija, tipa, koji se je pomalo razvio iz domaćih primjera, kako ćemo to vidjeti. To je crkva Sv. Kriševana u Zadru. Gradnja je započeta poslije god. 906., a dovršena je bila god. 986., koje su godine preuzeli tu crkvu i samostan benediktinci sa Monte Cassina. Tijekom vremena mnogo je pretrpjela, te ju je nadbiskup Lampridije koncem XII. stoljeća dogradio i sa mozaicima sjajno uresio. Na više mahova popravljena i preudešena, bila je početkom XIX. stoljeća posljednji put pregrađena, a g. 1911.—1913. iz temelja popravljena, jer je bila posve srušena. Sl. 10. Svi zidovi stavljeni su tačno onako kako su bili, samo su stropovi i krovništa učinjeni po uputama centralne komisije u Beču, a te apsolutno ne odgovaraju ni starim, ni modernim zahtjevima. To je velika bazilika na tri broda sa stupovima, koja se već prilično približila glavnim tipovima zapadnih bazilika, samo što je red stupova između brodova prekinut sa konstruktivnim jednim motivom, koji se ovdje prvi puta javlja. Svaki treći stup zamijenjen je naime sa pilom sastavljenim od četiri polu-

*Crkva Sv. Krševana u Zadru
(gornji dio iz XII. stoljeća).*

stupa i kamene jezgre, ispred kojih se dizali lukovi preko sva tri broda, da uzmognu nositi drveno krovništvo. Ti su lukovi bili valjada već u XII. stoljeću porušeni, jer kako je Lampridije dao apsidu i stražnji dio uresiti sa mozaicima, to ipak nije dospio da gornji dio ukrasi, jer je bio sakriven od onda stropom, a na tom se dijelu nalaze ostanci slikarija iz X. stoljeća. Slična konstrukcija, ali ne istovjetna, provedena je u IX. stoljeću u crkvi Sv. Prasede u Rimu, gdje je glavna podloga luka zid, dok su kod Sv. Krševana po prvi put upotrebljeni pilovi sa 4 polustupa, čisto romanski konstrukcioni motiv, ishodište kasnijih konstrukcija ne samo romanskih, već i gotških crkava.

Ovo je dovoljno a da se istakne velika važnost naših spomenika i da se dokaže, da je i naš »varvarski« narod doprinjeo svoj obol sveopćem razvitku čovječanstva, te da bi bila prva dužnost oslobođenoga i ujedinjenog naroda, da te spomenike davne svoje i slavne prošlosti proučava, njeđuje i čuva.

Résumé. L'architecture des premiers siècles du moyen âge en Dalmatie par M. Ćiril M. Iveković, professeur de l'école polytechnique à Zagreb, membre de l'Académie Yougoslave, etc. L'article attire notre attention à quelques motifs très caractéristiques et autogènes qui se sont développés sous une certaine influence des deux civilisations, l'orientale et l'occidentale. Cette influence et cette autogénèse sont démontrées par l'exposition de quelques monuments significatifs du même temps en Espagne et dans la France méridionale. On arrive ainsi au résultat que l'église de Ste Barbe à Troguir est la plus ancienne b si ique à trois nefs, cintrée en cintres croisés.